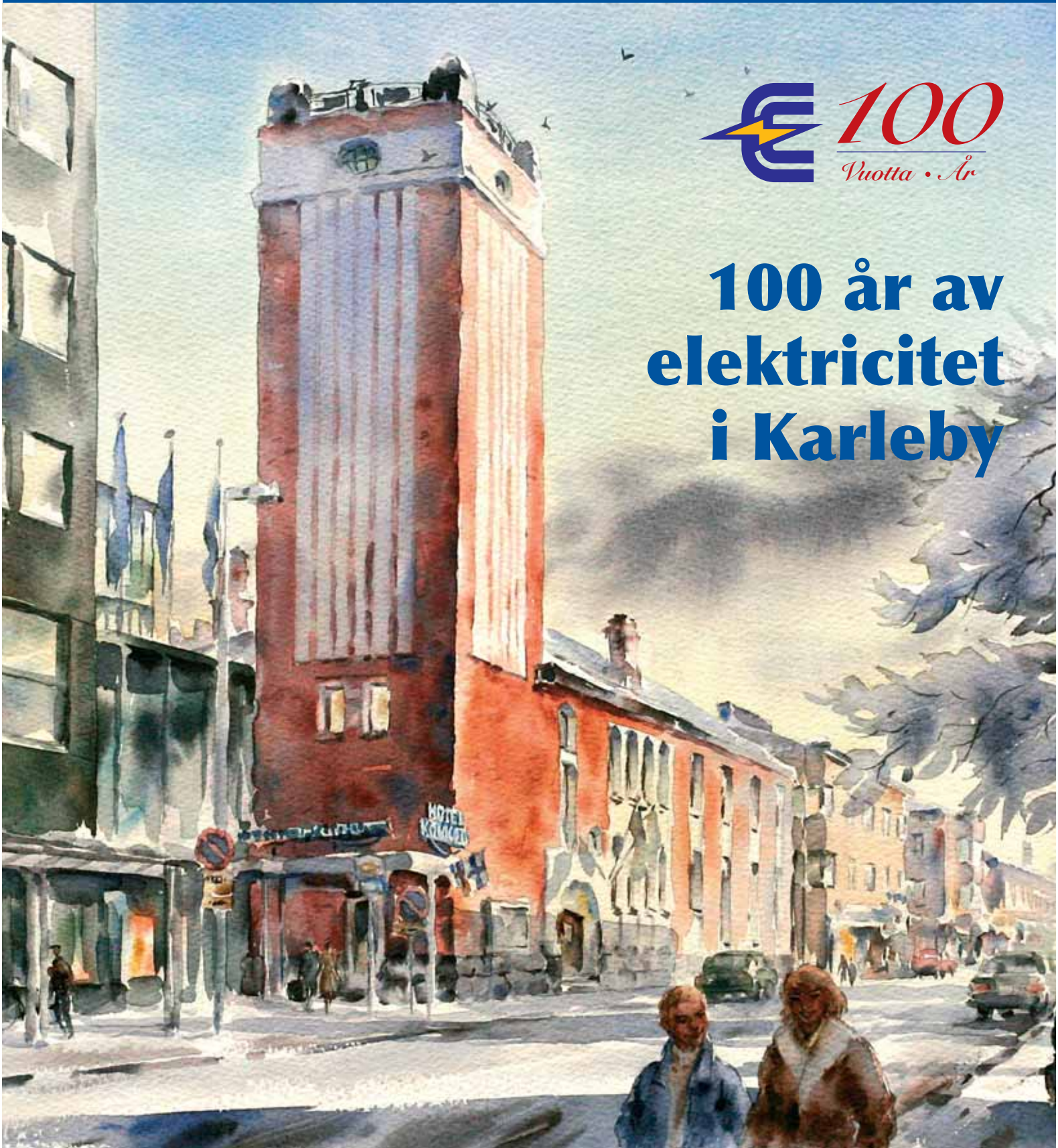

Bastu och Elverk

KARLEBY ENERGIS KUNDTIDNING 2/2005

100 år av elektricitet i Karleby

En jugendpärla på Strandgatan • Badinrättningsstämning i bastun • Pirr i liten pojkes stövlar • I allmänhet används för mycket ljus • En elektrisk tidsresa • Energiparken

Publicerare:

Karleby Energi

Postadress:

PB 165, 67101 KARLEBY

Gatuadress:

Förrådsvägen 3

Telefon (06) 828 9111

Telefax (06) 828 9205

Huvudredaktör:

Tapio Härkönen

Redaktion:

Keski-Pohjanmaan

Kirjapaino Oyj: Elina Hirvinen,

Minna Mustonen och Maarit

Puukangas, Karleby Energi: Tapio

Härkönen och Maria Kakkuri

Bilder:

Kuvatiimi: Aki Paavola och Tomi

Hirvinen, pämbild: Esa Tiainen,

Energiparken: Ilkka Volanen

Layout:

CreaMedia: Tanja Känsäkoski

Tryckort: ArtPrint

Upplaga: 24 300 st

Innehåll 2/2005

Festtal	1
Ljusen har tänts på breddgrad 61. Fullständig succé.	2
Om tiden då pärtblosset tände kappan och lampan	4
En jugendpärla på Strandgatan	6
Badinrättningsstämming i bastun	8
Pirr i liten pojkes stövlar	10
I allmänhet används för mycket ljus	12
En elektrisk tidresa	14
Lagreformen ändrar elverks verksamhet	16

Festtal

Bild: Kuvatiimi/Tomi Hirvinen

Inkommande advent har det gått hundra år sedan de första elektriska lamporna tändes i Gamlakarleby på Storgatan och i rådhusets gran.

Närpå alla uppfinningar i anslutning till elektricitet gjordes som en del av den s.k. industriella revolutionen på 1800-talet. Den första kommersiella tillämpningen var telegrafan år 1844. Den var svaret på en snabb informationsförmedling och spred sig otroligt snabbt, bara på några år ända hit till Gamlakarleby.

De första belysningstillämpningarna gjordes redan på 1860-talet i Frankrike i form av ljuskällor i fyrar. Den kommersiella spridningen väntade på en acceptabel ljuskälla med vilken elström kunde ändras till ljus. Då Edison år 1879 uppfann glödlampslampan var även detta problem löst. Elektricitetens segertåg som ljuskälla hade börjat.

I Gamlakarleby användes elektricitet för belysning för första gången år 1898 i Friis' verkstad i Yxpila.

År 1901 försökte man elektrifiera staden utgående från ett bolag, men de som tog risken som investerare saknades och projektet föll. Tre år senare, dvs. i april 1904, beslöt stadsfullmäktige ändå bygga ett elektricitetsverk och en badinrättning på en synnerligen central plats på Strandgatan. Efter beslutet satte man igång på allvar, utan besvär-förfaranden som är typiska för våra dagar. Byggnaden och maskineriet planerades, byggdes och installerades på 19 månader. Detta är en beaktansvärd prestation än i dag. Byggandet och t.o.m. tillverkningen av byggmaterialen genomgick anbuds-förfarande, precis enligt gällande regler. Till primärmotor valdes en ångturbin, en rätt progressiv lösning. Så visst kunde man redan för hundra år sedan.

För de yngre och för dem som de senaste åren flyttat till Karleby kan nämnas, att elektricitetsverksbyggnaden fortfarande stått kvar och ägs av Mellersta Österbottens förbund, som också är verksam där. Av gamla dokument kan man dra den slutsatsen, att man strävade till att bygga

en modern badinrättning som som biprodukt framställer elektricitet. Sådan blev den också, men då man upptäckte hur överlägsen elektriciteten var som belysningskälla, sålde man elektricitetsverkets hela kapacitet på ett år och det var dags för den första utvidgningen. Totalt utvidgades elektricitetsverket tre gånger under de första trettio åren.

Bästa läsare, Karleby Energis hundraåriga historia kan delas in på många olika sätt.

Vi har haft: Badinrättningens och elektricitetsverkets tid, Elektricitetsverkets tid och Energiverkets tid, var och en i ca 30 år.

Vi har haft: Likströmmens och växelströmmens tid, 40 respektive 60 år långa.

Vi har haft: Tider för tillväxt och utveckling samt tider då ingenting ändrades. Båda i ca 50 år.

Vi har haft: Tider med ledning under förtroendevalda och tider under yrkesmän. Båda i ca 50 år.

Vi har haft: Långa arbetshistorier, inom avlönat arbete och inom förvaltningen, som längst i över 40 år.

Vi har haft: Tider med egen produktion och tider med köpt energi. Båda i ca 50 år.

Under hela sin historia har Karleby Energi varit en del av Karleby stad och stadsinvånarnas tjänare. Vi har alltid fungerat på gränsen mellan den offentliga och privata sektorn och strävat till att omedelbart avstå från verksamhet som någon annan sköter bättre än vi.

När vi fattar beslut ställs vi inför frågan: Är detta för Karlebys och karlebybornas bästa? Med denna frågeställning har vi nått ett ömsesidigt förtroende som har en avgörande betydelse för framgång inom en bransch som är så kapitalintensiv, gammal och som tränger sig in i samhällets alla funktioner.

Jag är övertygad om att vi med samma välgång kommer att vara framgångsrika även de kommande hundra åren.

Tack Ägare! Tack Kunder! Tack Arbetskamrater! Tack Samarbetsorganisationer!

Juhani Paananen

Energiverksdirektör de senaste 25 åren

Minnesplakett i Tammerfors.

”Ljusen har tänts på bre Fullständig succé”

En elektrisk och väntande stämning råder i arbetsutrym-
mena i industrianläggningen i Tammerfors. I närvaro av
en grupp högaktade inbjudna gäster tänds den första
glödlampan i Finlands historia. Det är 15 mars år 1882.

Elektrifiering bland de första

Den där dagen i mars kan anses vara dagen då utnyttjan-
det av elektricitet började i Finland. Trots sitt nordliga läge
var Finland bland de första länderna som fick elektrisk
belysning. Även i stora industriländer inleddes verksam-

heten med elektricitetsverk i början av 1880-talet.

Det var en lyckosam slump som ledde till att Finland
vid sidan av Europas metropoler representerade världen
som elektrifieras. Carl von Nottebeck var son i familjen
som ägde Tammerfors största industrianläggning, Finlay-
son & Co:s bomullsfabrik, och han började studera till
ingenjör i Zürich. Han arbetade också en tid i USA och
tänka sig – Thomas Alva Edison var hans läromästare.

Nutid i väverisalen

Eftersom Carl från första parkett fick följa med hur utnyttjandet av elektricitet utvecklades erbjöd han sin far, fabrikspatron Wilhelm von Nottebeck, att installera Edisons belysningsystem i väveriets arbetsutrymmen.

Försöket lyckades enligt förväntningarna. De 160 glödlamporna som installerades i fabriken väldiga väverisal fungerade klanderfritt, och efter ett par dagar fick Edison ett telegram från Tammerfors: "Ljusen har tänts på breddgrad 61. Fullständig succé".

Tammerfors som vägvisare

Finlaysons lyckade försök inspirerade många andra finländska industrianläggningar att skaffa belysningsdynamon. På 1880-talet fick man dynamona att snurra endera med egen ångmaskin eller i samband med annan kraftanvändning i fabriken. Ställvis räckte elektriskt ljus också till dem som bodde i närheten av fabriken.

Ett par år senare upptäckte man vilka omfattande möjligheter man hade att använda elektricitet. Tampereen Sanomat skrev i januari 1887 hur också stadens gator kunde belysas med elektricitet. Det första belysningsförsöket gjordes likaså i Tammerfors, och samtidigt grundades Finlands första kommunala elektricitetsverk. Tammerfors hade på ett ögonblick övergått från den mörka medeltiden till en förebild för den nya tiden i Finland.

Övriga Finland följer exemplet

Intresset som Tammerfors visade för elektrifierad gatubelysning spred sig snabbt på olika håll i Finland. Helsingforsborna fick sitt första elektricitetsverk år 1884, samma

Längre gran

Granen som vid jul restes framför rådhuset fick första gången elektriska lampor år 1905. Till en början satte man granens lampor på plats med hjälp av en hemlagad trästege. På den tiden var också granarna förhållandevis små. Då brandstationen fick en snorkelbil var det lättare att få upp lamporna och granen växte betydligt på längden.

Halv tians mörker

År 1968 var huvudtransformatorn överbelastad. Därför stängde man av strömmen varje kväll kl. 21.30 för en liten stund, eftersom tillförseln av ström flyttades över till en annan transformator.

år tändes det första elektriska ljuset också i Åströms fabrik i Uleåborg. I Viborg började den elektriska lampan lysa år 1887, Vasa följde exemplet år 1891.

I början av verksamheten med elektricitetsverk var belysningen elektricitetens viktigaste användningsform. Industrin upptäckte emellertid snabbt möjligheterna som elmotorn erbjöd och kraftanvändningen av elektricitet blev vanligare. Även i hemmen blev användningen av elektricitet mångsidigare speciellt i och med små eldrivna hushållsmaskiner. På 1920-talet tog man i bruk de första elstrykjärnen, elektriska kokarna samt dammsugarna.

Elektricitet till landsbygden

Elektriciteten, så som man uppfattar den idag, spred sig till landsbygden omkring år 1910, alltså först ca 30 år efter att elektriciteten hade tagits i bruk i vårt land. En orsak till den långsamma spridningen var att oljelampan då helt nyligen hade etablerat sin ställning på landsbygden. Också den knappa ekonomin dämpade ibruktagningen av elektricitet. Först då man i städerna hade nått en systematisk verksamhet med elektricitetsverk fick utvecklingen fart också på landsbygden.

Den andliga och ekonomiska aktiviteten som Finlands självständighet medförde skapade utmärkta förutsättningar också för fortsatt elektrifiering av landsbygden. Elektrifieringen fortskred i god takt: då bara ett tjugotal landskommuner år 1918 hade fått elektricitet, var antalet elektrifierade kommuner fem år senare det tiofaldiga.

Text: Elina Hirvinen • Bilder: "Vuosisata sähköä Suomessa", publicerade Suomen Sähkölaitosyhdistys r.y.

ddgrad 61.

Ångmaskinen som drev elgeneratoren vid Finlaysons fabrik.

Friis verkstad 1910.

Text: Elina Hirvinen • Källa: Eero Huima • Bilder: Kuvatiimi/Tomi Hirvinen och Aki Paavola, Vi Neristassbor rf/Karleby hembygdsarkiv, Old-Fashioned Silhouettes/Grafton

Om tiden då pärtblosset t

Ett mattgult ljus sveper över Storgatan. Klockan har ännu inte hunnit bli tio på kvällen, och därför ser man ännu något framför sig.

Det är hösten 1869. Uppfinnandet av oljelampor har även försett Gamlakarleby med gatulampor, sådana som fungerar med olja, s.k. Forselles lampor. Lyktorna sitter högst upp på höga stolpar och ger fram till klockan elva på kvällen ljus åt dem som går på stadens gator.

Skomakarmästarna Vierimaa och Erik Martin har anställts som lamptändare. Då skymningen faller och tändarna går med sina långa stegar på axeln för att utföra sin uppgift, har de en skock småpojkar efter sig. Pojkarna roar sig med att sparka till den nyss tända lyktan så att ljuset slocknar och måste tändas på nytt. Det var inte spännande bara med att ljuset tändes, vilket inte det heller var lätt under vindfriska kvällar, också de långa svajande skäggen på de båda skomakarmästarna ökade spänningen. Pojkarna tyckte att skäggen var i ständig fara att antändas.

Vad man vet har något sådant aldrig hänt, men i januari år 1905, då det fanns oljelampor redan på Strandgatan och ända på Skrammelbacken, hände något som t.o.m. Kockola-tidningen skrev om. Sedan en gubbe fått eld på en lykta släckte han inte pärtblosset, utan klättrade nerför stegen för att tända följande lykta med samma pärtbloss. Det borde han inte ha gjort, för en låga från pärtblosset satte eld på lamptändarens kappa. Han hade inget annat råd än att ta av sig kappan och trampa på den i snödrivan för att släcka elden.

Än sen hösten 1899! Man fick vandra i beckmörker i staden, och de som vågade sig ut utan något som helst ljus, fick treva sig fram på de sörjiga gatorna utan att knappt kunna se de mötande. Det var rent av livsfarligt. Lamptändaren hade inte försummat sin uppgift, utan gasoljan som användes i lyktorna hade tagit slut, och skeppet med oljan hade ännu inte anlänt.

Oljelamporna brann förvisso ändå inte alltid. Under mänskenskällar tändes inte lamporna. Allt oftare också under andra mörka s.k. polismänskenskällar var lyktorna släckta.

Visst hade man på den tiden redan elektricitet i Gamlakarleby. Bröderna Friis, Tuomas och Juhani, hade installerat en elmaskin i sin verkstad redan år 1887. Maskinen producerade elström för industrianläggningens behov och dessutom ljusström till hushåll i Yxpila. Ett år senare

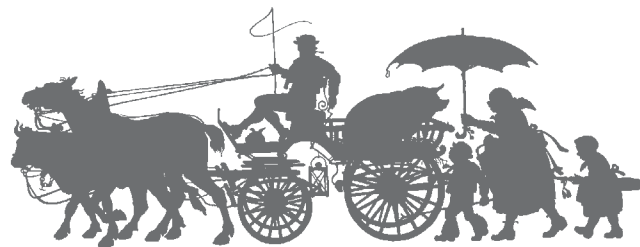
också julgranen framför rådhuset för första gången med elektricitet. Gatubelysningen var ett faktum i Gamlakarleby! Ända från landsbygden kom man för att beundra el-lamporna, så speciella var de.

Lampornas effekt var 1000 normala ljus, candel. För mindre gator anskaffades Nerust-lampor som hade en effekt på 150 ljus. Varannan gatulampa släcktes klockan tio på kvällen och resten vid midnatt.

För framställningen av elljuset användes en maskin på 75 hästkrafter samt två ångpannor, båda 50 kvadratmeter till eldytan. Hela Strandgatan skakade vid Badinrättningen och Elektricitetsverket, då ångpannorna kom ordentligt igång!

ände kappan och lampan

grundade man i Gamlakarleby en fond för att få bättre belysning i staden. Norra Posten krävde år 1891 att få el-ljus till Gamlakarleby. Eftersom påtryckningen för att få elektricitet började vara påtaglig, började man också i Gamlakarleby förbereda anskaffningen av modern belysning. Man frågade stadsfullmäktige om staden med 30 000 mark blir delägare i ett bolag som grundas för att skaffa staden elljus. Erbjudandet avböjdes, men bolaget berättigades att resa stolpar på gatorna och att dra ledningar till dem. Av någon orsak blev det ändå ingenting av planerna. Tills man prövade elljus år 1902 med tre Lux-lampors effekt och ansåg att staden behövde ljuset.

Sedan Gamlakarleby stads elektricitetsverk färdigställdes år 1905 använde man i Karleby landskommun ännu en tid också andra ljus- och kraftkällor. Kvarnar och sågar gick med vatten- och vindkraft, Kaustars första mejeri hade en lokomobil. I början på 1900-talet var ångmaskinen en vanlig kraftkälla i industrianläggningar. Närapå femtio år senare drogs elektriciteten också till de sista platserna i Gamlakarleby som varit utan elektricitet. Några hus i Mjosund i Öja blev en del av den moderna tiden år 1947.

Hembygdsrådet Eero Huima har hittat många intressanta berättelser från Karleby Energis historia.

Stadsfullmäktige beslöt i april 1904 grunda ett elektricitetsverk och att skaffa elbelysning till Gamlakarleby. I december 1905 fick Storgatan sex stora bågglampor och följande år utökades antalet. Samma jul år 1905 upplystes

Kristina Ahmas framför byggnaden som förr i tiden fungerade som elektricitetsverk och badinrättning. I dag är Mellersta Österbottens förbund verksam i huset.

En jugendpärla på Strandgatan

Elektricitetsverkets hus, denna moderna lovprisning av jugendarkitekturen, färdigställdes år 1905 på markområdet mellan Strandgatan och Sundet på ett före detta grönsaksland. Den i samma byggnad verksam badinrättningens dörrar öppnades för den stora allmänheten följande år på våren. Allt som allt pågick omfattande byggnadsarbeten under ett par år, dåvarande stadsfullmäktige fattade ju beslutet om grundandet av elektricitetsverket vid sitt möte år 1904. För bygandet av byggnaden budgeterades 160 000 mark,

varav dryga 1060 mark reserverades för byggnadsritningarna. Fullmäktige beslöt beställa ritningarna av arkitektbyrå Strengell-Frosterus, två herrar som var berömda för sina nya, rent av upproriska idéer vad gäller byggnadskonst.

- Vi lever inte längre av jakt, inte heller av fiske, utan vi lever i ett elektricitets och ångans tidevarv, hade arkitekterna Gustaf Strengell och Sigurd Frosterus offentligt konstaterat.

Användningsändamålet bestämde formen och stilen

Enligt Karleby museidirektör Kristina Ahmas borde man närma sig byggnaden för elektricitetsverket och badinrättningen framför allt från den filosofiska sidan.

- Närmar vi oss byggnaden filosofiskt kan vi kanske uppleva mera än genom att analysera den enbart på vardaglig nivå. Via konst kan vi nämligen uppnå en intensiv nivå av förnimmelser som vi annars kanske inte kan nå, säger hon.

Strengell och Frosterus, som ritade byggnaden, var sin egen tids radikaler och rebeller. De diskuterade öppet estetiska värden och konstuppfattningar. År 1904 gick arkitekterna i attack mot rådande uppfattningar via en text som de kallade stridsskriften. De lät ordets svärd svinga mot den starka nationalromantiken. De ansåg att det värsta med romantiken var att man nekade sanningen och frigjorde sig från den egna tidens verklighet samt förhärligade en falsk sagovärld skapad av fantasin.

Stridsskriften väckte inom konsten en rationalistisk världsåskådning med hjälp av vilken man förhöll sig vetenskapligt till arkitekturen genom att utnyttja vetenskapens och teknikens innovationer och genom att respektera ekonomin såväl i förverkligandet som i formgivningen. Man kan anse att elektricitetsverkets byggnad i Gamlakarleby, vilken planerades samma år som skriften som skakade konstvärlden skrevs, är ett resultat av det dåtida nya tänkesättet och nya skönhetsvärden.

- Vi har all orsak att se byggnaden som uppfördes för Gamlakarleby badinrättning och elektricitetsverk som ett konstverk som helhet, påminner museidirektören.

Enligt henne hade arkitektparet Strengell-Frosterus som mål att göra konsten gripbar, inte längre något som bara hoven och adeln hade ensamrätt till. De ansåg att konsten var avsedd för hela folket och att konst borde finnas överallt, varför inte också i varje apparat i en badinrättning.

Konsten borde för egen del stöda och berika t.o.m. något så enkelt och vardagligt som att tvätta sig ren. Å andra sidan skulle materialen som användes i byggandet vara äkta och praktiska. Byggnadens, föremålets eller apparatens användningsändamål skulle diktera formen och stilsätten samt hur och vad man ville betona i formgivningen.

Liksom andra byggnader har också byggnaden för elektricitetsverket och badinrättningen skapats av sin egen tids idéer, ideal och skönhetsbegrepp. Arkitektparets tankemodell utkristalliserar sig bäst i tornet på elektricitetsverkets hus, på platsen där form, behov och orubblighet kanske på bästa sätt kombineras.

- Platsen för elektricitetsverkets hus valdes så att man beaktade att tornet och ingången stod i relation till mittpunkten i parken mitt emot, nämligen statyn av Anders Chydenius, rest år 1903. Tornet planerades till en stark visuell fast punkt i stadsbilden, till ett landmärke vid Stadssundets strand. Man hade ett verkligt användningsbehov för tornet, det fungerade både som skorsten och torktorn för brandslangarna, dessutom hade vattensystemets behållare placerats i det. Man måste beakta, att den stora badinrättningen byggdes ca tio år innan man fick ett vattenledningsnätverk i staden, berättar Kristina Ahmas.

Den kosmopolitiska atmosfären i början på seklet syns åter i tornets exteriör. Den jämna toppen på tornet med sina avgränsade, slätrappade och vertikala utsmyckade fält var på sin tid typiskt modernt och hade internationella förebilder, närmast påminde det om engelska kyrktorn.

Enligt museidirektören restes huset för Gamlakarleby elektricitetsverk och badinrättning på sin tid som ett konstverk skapat av unga upproriska arkitekter. Under en tid då elektricitetens, bastuns och ångans tidevarv trampades igång.

Text: Minna Mustonen •

Bilder: Kuvatiimi: Tomi Hirvinen och Aki Paavola,

”Vuosisata sähköä Suomessa”, publicerare Suomen Sähkölaitosyhdistys r.y.,

K.H.Renlundin museo

Mörkret räddade från bombplan

Det var krigstid vintern 1944. På fastlagstisdagen, närmare sagt 22 februari, fick Aarne Krokfors ett meddelande av luftövervakningen, att 30 flygplan var på väg från öst.

Krokfors alarmerade Skyddskårens övervakningsradiostationer i skärgården, vilka till en början inte trodde på honom. Gamlakarleby mörklades trots allt, då Tyko Karlsson från elektricitetsverket släckte huvudavbrytaren. Och det var bra att han gjorde det, för på det sättet sparades Gamlakarleby stad från förstörelse som åtta ryska bombplaner eventuellt kunde ha åstadkommit.

Strandgatan ca år 1910. I förgrunden den nyligen färdigställda saluhallen, bakom syns elektricitetsverkets vedhög. Bredvid elektricitetsverkets torn ett litet stall med pulpettak och dubbeldörr för ångsprutor. Själva Strandgatan är ännu obebyggd.

Badinrättningsst

Gamlakarleby stads Bastu och badinrättning invigdes på våren år 1906. Stadens nya allmänna bastu fanns i det nyss färdigställda huset för elektricitetsverket. Man hade reserverat en våning för elektricitetsverket och de två följande våningarna för bastun och badinrättningen.

Stämningen var som på en stor idrottsfest vid invigningen den 17 april på eftermiddagen halv fyra.

Av anteckningar som gjorts av hembygdsrådet Eero Huima från Karleby framgår det att det var fråga om en verkligen stor, speciell och lyxig bastu och badinrättning.

För badinrättningens bastu byggdes ett eget vattenled-

nings- och avloppssystem. Inredningen beställdes av W. Rosenlew & Co från Björneborgs Mekaniska Verkstad i Björneborg. Bastulamporna liksom alla synliga metalldelar var av polerad mässing. I fönsternischerna fanns ångkaminer. Gardinerna i omklädningsrummen var av hampa och golvena var täckta med korkmattor.

**På andra våningen badade folket,
på tredje bättre folk**

III klassens bastuavdelning för män och kvinnor fanns i

byggnadens andra våning. Här fanns en finsk bastu där man om man så ville fick bada med bastukvast. På andra våningen fanns också en vattenklosett samt två kalla och två varma vattenkranar i badrummet, likaså golvbrunn. I duschen fanns åter två blandningskar och lika många strilduschar. Från början badade män och kvinnor turvis olika dagar, men senare byggdes egna avdelningar för båda könen. På bastuavdelningen för vanligt folk tvättade baderskan kunderna på en bänk täckt med handduk. Badinrättningen hade gott om besökare.

Enligt Eero Huima värmdes människorna i början på skellet inte sina egna bastun framför allt inte på vintern, utan besökte hellre den allmänna bastun för att slappna av och tvätta sig.

På tredje våningen fanns en högklassigare II klassens bastuavdelning. På avdelningen fanns två turkiska ångskåp med sittplatser, och dessa hade försetts bl.a. med ångbatterier, ringklockor och värmemätare. På badinrättningsvåningen fanns också ett romerskt ångbad med mäsingstång längs väggarna att hålla i sig. Badaren kunde välja mellan flera specialduschar såsom runddusch, sitt-dusch, huvuddusch, snabb- och stråldusch samt ångstråldusch. Alla duschar fanns i egna enskilda skåp, likaså fanns badskåpen i privata skåp. I ett av dem fanns ett emaljerat badkar i gjutjärn, de andra badkaren var av zink. Här på "det bättre folkets våning" klädde man av sig i omklädnings-skåp och gick iklädd endera badrock eller handduk till den egna avdelningen. Baderskan tvättade kunden i badkaret. I vattenklosetten på tredje våningen fanns en lavoar i fajans samt ansiktsdusch.

Gott om badare

Hembygdsrådet Eero Huima tror att man i huvudsak besökte bastun för att tvätta sig, men också möjligheten att koppla av hade stor betydelse.

- Det är säkert många ärenden som berörde Gamlakarleby som på förhand har diskuterats under fullmäktigeledamöternas gemensamma bastubesök, eftersom det där var lätt att diskutera så att säga halvofficiellt över parti-, ideologi- och andra gränser. Det var knappast något fel i att beslutsfattarna på förhand bekantade sig med kommande ärenden, funderar han.

Oberoende av vad man hade för orsak att besöka stadens bastu så var den från första början i flitig användning.

På 1930-talet räknade man att antalet kunder var ett par tiotusen i året. Största delen av kunderna besökte bastun varje vecka. Speciellt bland de unga väckte klosetten inomhus t.o.m. skräckblandad beundran.

Ännu år 1946 hade man dagligen närapå 280 besökare. Ungefär vid samma tid sjönk dock behovet av en allmän bastu då det blev vanligare med bastu i eget hus. Bastun på tredje våningen stängdes och i slutet på 50-talet fungerade den allmänna bastun under privat ledning i husets källarutrymmen.

- På 50-talet kunde man på stan möta paret Eero och Eero Huima. 12-åriga lilla Eero ledde sin blinda farfar varje vecka till bastun. Färden gick från Västra Kyrkogatan direkt till biljettluckan i stadens bastu, och baderskan hjälpte in farfadern. Ibland blev det mycket varmt att sitta med tjock kappa på sig vid biljettluckan, och långtråkigt också. Varje gång belönades ändå väntetiden med att biljettförsäljaren kikade ut genom luckan och meddelade: Gamla herr Huima är färdig.

Då var det tid att granska, att farfars ytterkläder satt raka så att hemfärden kunde börja, minns Huima.

Bastun i elektricitetsverkets hus upphörde med sin verksamhet i början på 1960-talet.

Ämning i bastun

Text: Minna Mustonen • Bild: K.H.Renlundin museo

Mätaravläsning

En rätt kortväxt mätaravläsare från elektricitetsverket gick in i ett hus för att genomföra sitt uppdrag. Mannen stegade in med skorna på, vilket naturligtvis harmade frun i huset.

Elnätaren fanns i sovrummet och den korta mätaravläsaren var tvungen att ta en stol till hjälp för att nå till mätaren. Innan han klev upp på stolen, alltså med skorna på, skyndade sig frun att säga:

- Här finns nog tidningspapper att sätta under.
- Nej, jag når visst redan, svarade mätaravläsaren då.

Bjarne Sundfors och Leif Hagström hade under krigstiden hand om eldistributionen till sina hembyar. Det finns mycket att berätta om den tiden.

Pirr i liten pojkes stövlar

För tioåriga pojkar fick krigstiden det ofta att hetta i stövlarna och blixtra i fingertopparna. Då de vuxna karlarna drog ut i krig, var det barnen som fick ta hand om eldistributionen.

Det har gått en hel del år sedan dess, men minnena från barndomens förtroendeuppdrag lever fortfarande. Leif Hagström och Bjarne Sundfors bodde under sin barndom på olika håll av staden: Leif i Perkas och Bjarne i Öja. Trots det långa avståndet hade pojkarna ett gemensamt förtroendeuppdrag: de båda tioåringarna såg till att gårdarna i den egna hembyn fick elektricitet medan fäderna stred vid fronten. Någon lön var det aldrig tal om.

Gummistövlar och torra strumpor

På den tiden var det en stor ära att få sköta distributionsstationen. Uppgiften föll helt naturligt på en karl som förstod sig på byns elärenden, för en vanlig bybo var elektricitet något lika begripligt som astronomi.

Allt sedan de var små sprang Leif Hagström och Bjarne Sundfors i hälarna på byns elektriker och följde med när fel reparerades. Nyfikenheten belönades då fortsättningskriget började, då var det kriget som förde alla männen för att se på lite större gnistor.

- Det känns nog tokigt att småpojkar fick hålla på med något så farligt. På den tiden var säkerhetsåtgärderna så gott som obefintliga, det enda man kunde ty sig till var självbevarelseinstinkten, säger Bjarne Sundfors och skakar på huvudet.

- Torra strumpor och gummistövlar, det var skyddsutrustningen på den tiden, skrattar Leif Hagström.

Fingertoppen som elmätare

Hagström kommer ännu ihåg en av sina arbetsuppgifter, att reda ut eltrådar:

- Om eltrådarna hade snurrats in i varandra var det min uppgift att gå dit för att reda ut dem, annars gick ju inte elektriciteten fram i byn. Trådarna lossnade bäst om man slog dem med en gärdsgårdsstör. Hela tiden kände man hur det pirrade lite i fotsulorna och i fingrarna. Det sista slaget var det farligaste, det var ju då som elektriciteten laddades ur och stöten var ganska så häftig. Livsfarligt helt enkelt!

- På 1940-talet fanns det inga elmätare. En fingertopp med spott på berättade ganska snabbt, om man hade ström i trådarna eller inte, fortsätter Sundfors.

Trots det våghalsiga uppdraget var mödrarna inte speciellt oroliga över sina pojkars trygghet.

- Under krigstiden var livet ändå så farligt, så det lönade sig inte att grubbla över el i onödan, konstaterar de.

Också i dåligt före

Hjälterollen var långt ifrån glamorös. Det var inte bara det att uppgiften var farlig, vanligen uppstod fel då vädret var som värst.

- Det var inte så roligt alla gånger att ge sig ut i åskvädret för att släpa bort träd som fallit på trådarna. Transformatorerna var så överbelastade att t.o.m. en liten blixtnedslag fick till stånd stor skada, konstaterar Bjarne Sundfors.

- Helt gale! I våra dagar skulle inte ens en yrkesmontör gå med på sånt, utropar Hagström.

Dessa småpojkar har idag hunnit bli över 70 år.

- Krigstiden var ett bra tillfälle för en liten pojke att visa vad man dög till. Det var då man blev stor på kort tid, minns de.

- Men inte är dagens liv något bättre än för 60 år sedan. En tid kan inte jämföras med en annan. Det är den rådande stunden som bestämmer livets gång och den följer vi, påminner Leif Hagström.

Mot en ny tid

Tiden med elandelslag varade i Karleby ända fram till sammanslagningen av Gamlakarleby och Karleby, då Badinrättningen och Elektricitetsverket tog med även de sista områdena av Karleby i sin eldistribution.

- Mycket bra så! På så sätt fick vi alla elärenden i skick på en gång, säger Bjarne Sundfors.

Elektriciteten kom också att ge Sundfors ett yrke: sedan år 1949 fungerade han som montör och arbetsledare vid Snellmans Elektriska.

Leif Hagström arbetade däremot som jordbrukare, bilskollärare och också som försäkringsförsäljare.

- Dagens elleverans är strålande och priset obetydligt. Nuförtiden vet man ju ingenting om elavbrott om man inte råkar se klockan blinka på mikrovågsugnen, avslutar Hagström.

Åtta elandelslag i Karleby

Då Badinrättningen och Elektricitetsverket grundades, var Gamlakarleby och Karleby inte samma sak. På den tiden var Karleby en så kallad landskommun till Gamlakarleby. Badinrättningen och Elektricitetsverket skötte enbart Gamlakarlebys eldistribution.

Inom Karlebyområdet fungerade elandelslag som uppkommit på bybornas initiativ. Andelslagen köpte elektricitet av olika leverantörer: i huvudsak av Storforsens elverk, Korpelan Voima och Herrfors. Till Öja köptes elektriciteten från Nykarleby. Sammanlagt fanns det åtta elandelslag inom Karlebyområdet.

Sex elandelslag överlät sina nätverk på 60-talet till Oy Herrfors Ab, av vilket Karleby Energi köpte år 1984 nätverket för Karlebyområdet. Andelslagen i Öja och Storby-Kallis överlät sina nätverk i samband med kommunsammanslagningen direkt till dåvarande Gamlakarleby stads elektricitetsverk.

Den riksomfattande kända ljus- och ljudplaneraren Ilkka Volanen tror att trivseln i energiparken ökat tack vare belysningen och fontänerna.

Energiparkens planerare Ilkka Volanen I allmänhet används för mycket ljus

Ljusplanerare Ilkka Volanen säger sig vara en lycklig man. För två år sedan inledde han planeringen av energiparken och nu är planeringen slutförd. Resultatet är en fröjd för ögat.

- Det har varit ett väldigt projekt, hundratals timmar av arbete ligger bakom. Men planeringen och skapandet av energiparken har ändå varit stresslöst och roligt. Jobbet har varit lämpligt stort för en, summerar Volanen.

Planering med fria händer

Karleby Energi, som firar sin 100-åriga historia, lät bygga energiparken som en gåva till staden och dess invånare. Energiparken, som sträcker sig från stadshuset till Anders Chydeniusgatan, väcker förtjusning på båda sidorna om Sundet.

- Jag kom till Karleby första gången för två år sedan. Idén som Karleby Energi framkastade om en energipark väckte genast min entusiasm, eftersom alla förutsättningar förelåg på området. Dessutom fick jag möjligheten att skapa något exceptionellt, med fria händer planera parkens nya belysning, berömmar Volanen.

Planeringsarbetet har hela tiden framskridit i samarbete med Karleby Energis jubileumskommitté.

- Parken har gjorts för att betjäna karlebyborna, påminner Ilkka Volanen.

En året-om-park

I energiparken kombineras en modern parkbelysning med fontäner.

- Min avsikt har varit att skapa ljus som inte bländar och att göra det lätt att röra sig i parken. Framför allt har man velat skapa olika stämningar i parken, berättar Volanen.

De båtformade fontänerna har varit den mest krävande delen av Volanens planeringsarbete.

- Fontänernas slutliga form och storlek gestaltade sig först då jag stod på den snöiga isen mitt på Sundet och ritade båtar på isytan, minns han leende.

Energiparken med det ändrande utseendet och stämningarna betjäna stadsinvånarna varje dag året om. På sommaren är belysningen annorlunda än på vintern, liksom fungerar fontänerna varierande beroende på dygns- och årstid.

Flera lyktor

Med belysningen av energiparken har man strävat till att framhäva parkens bästa sidor såsom t.ex. gamla stans fasad.

- I vanliga fall planeras belysningen på bilisternas villkor. I det avseendet gjorde vi ett fint undantag i Energiparken, då t.ex. belysningen på gamla stans sida planerades, anmärker ljusplaneraren.

Från Strandgatan avlägsnades de gamla lyktstolparna och i stället installerades lyktor typiska för gamla stan.

Ljusplaneraren tror att den nuvarande energiparken kommer att förbruka mindre energi än den tidigare belysningsmodellen. Åtminstone om antalet lampor och energiförbrukningen relateras till varandra.

Idéer för stadsbelysning

Planeringen av stadsbelysning blir allt viktigare. Den i Vanda bosatta ljusplaneraren med lång arbetserfarenhet efterlyser helhetstänkande i stadsbelysningen.

- I stället för det rådande sättet att belysa objekt borde man sträva till belysning av helheter, utrymmen.

På samma sätt som man i städer har detaljplaner borde man göra liknande rekommendationer för belysningen. Vackert sagt: staden borde sträva till att dämpa människors skaparglädje, småskrattar Volanen.

Karlebys gamla stadsdel anser han utgöra ett gott exem-

pel på en lyckad ljusplanering.

- I allmänhet använder man för mycket ljus, man så att säga tar det säkra för det osäkra. I stället för att öka antalet lampor borde man satsa på ljuskvaliteten och planeringen av lampornas placering.

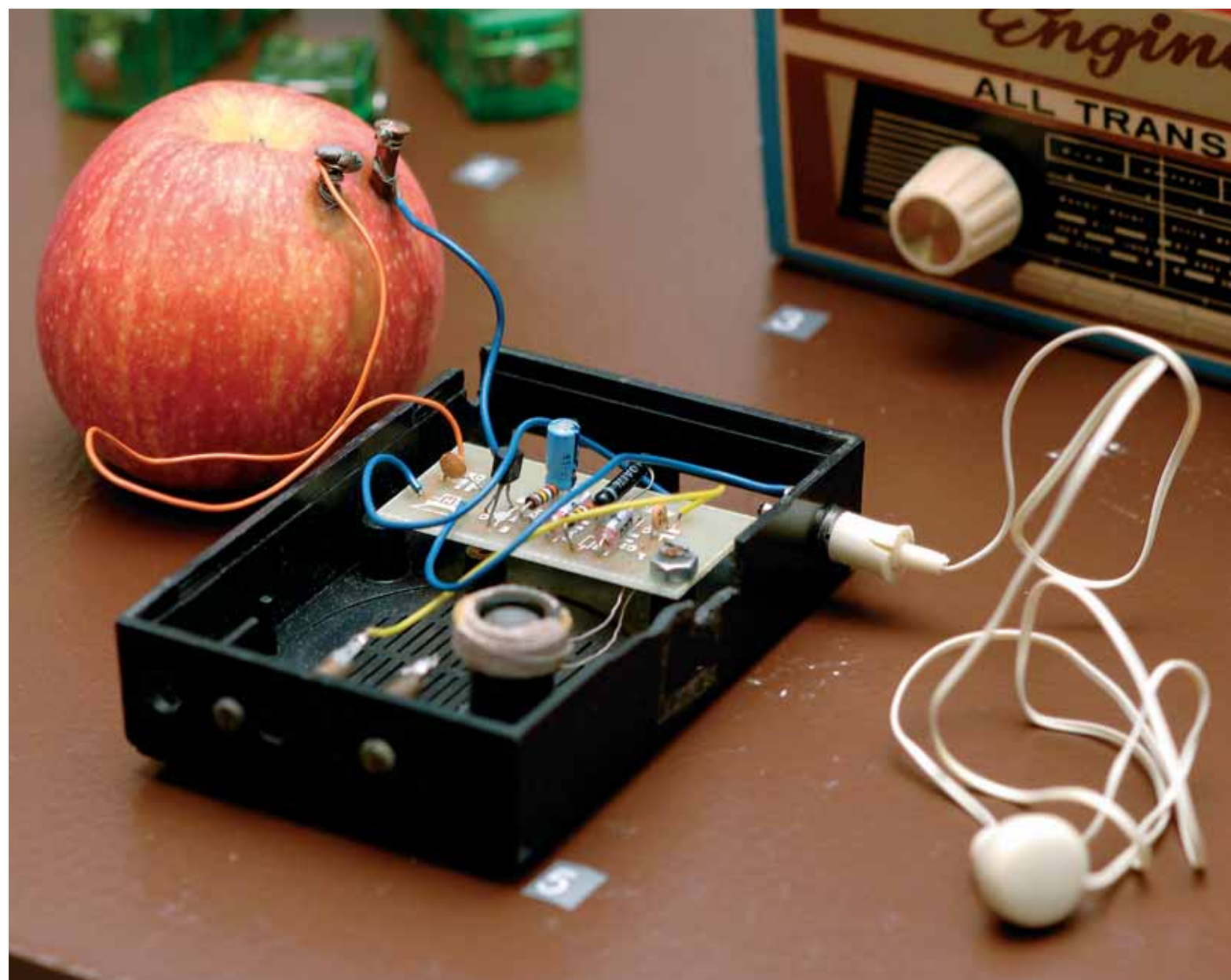
- Problemen med stadsbelysning är riksomfattande. Lyckligtvis finns det sådana som energiparken som fungerar som riktvisare och som uppmuntrar till att modernisera stadsbelysningen.

Text: Elina Hirvinen

Bilder: Kuvatiimi/Tomi Hirvinen och Aki Paavola

Byggandet av energiparken har krävt hundratals arbetstimmar. Även Karleby Energis montörer har svarat för elinstallationerna. På bilden elmontör Ari Hilli.

Av en byggsats från 60-talet gjorde man en radio t.ex. av ett äpple.

En elektrisk tid

Utställningen Hundra år av elektricitet vid K.H.Renlunds museum går på djupet med elektricitet. Här ges en inblick såväl i tiden före elektricitet som en futuristisk titt på tiden då elektriciteten och världen är mera utvecklade än i våra dagar.

Utställningen som börjar i Lassanderska huset följer besökaren via romantiken till farfars tid. Så gott som alla får säkert känslan av att man då, i det blotta skenet av stugans spis, levde ett mycket naturligare, riktigare och mera avstressat liv än i dag.

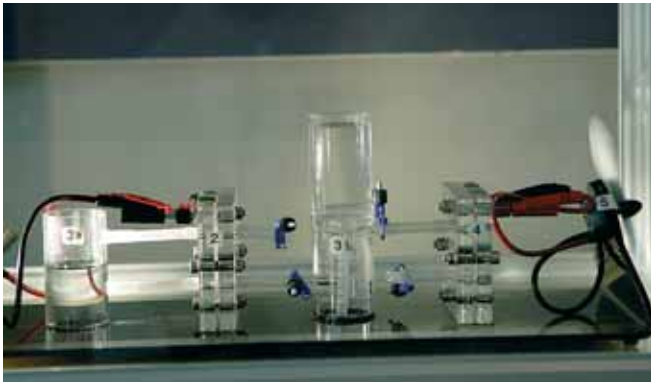
Man arbetade i stugan enbart i skenet från lågorna och

i dagsljuset som smög in genom rutorna. Vackra gamla föremål har placerats fram.

Lutar man sig mot spisen i stugan kan man nästan känna lukten av pipan som husbonden rökte medan han redde ut näten, man kan till och med ana ljudet från små fötter, och lyssnar man riktigt noggrant efter så kan man höra spinnrocken surra då husmor trampar den i maklig takt.

Mtimedia på bastulaven

Elektricitetens 100-årsutställning fortsätter i utställningshall

I framtiden torde el produceras direkt från solen.

en. Besökaren får omedelbart sätta sig på bastulaven, och det är inte svårt att med hjälp av multimedieföreställningen ryckas med i stämningen i den allmänna bastun. Föreställningen koncentrerar sig visserligen inte bara på bastun, utan hela elektricitetens historia presenteras i ett nötskal.

Går man vidare genom utställningshallen kan besökaren sticka sig in i ett rum med bruksföremål från den tiden då man ännu inte hade elektricitet. Det är inte utan att man börjar fundera, om den tiden kanske ändå inte var så fridfull. Enligt dagens måttstock skulle bara kokandet av morgonkaffet ta mycket tid. Först borde bönorna rostas i en kaffebrännare, sedan malas i en kvarn, samtidigt borde man förstås också få eld i spisen. Jag tror dagens kvinnor gärna trycker på kaffekokarknappen och sitter i lugn och ro med tidningen samtidigt som kaffet puttrar färdigt. För att inte tala om mangling av lakan, trots att "mangeln" från förr var verkligen vacker.

I följande rum hade elektriciteten redan uppfunnits och vi befinner oss på seklets första årtionden. Även om elek-

tricitet från första början användes för belysning hittade man snabbt i allt större utsträckning annan användning för den. Speciellt kvinnfolket välkomnade sådana uppfinningar som dammsugaren och strykjärnet, för att inte tala om radion, som på 20-talet dök upp i hemmen. På radion kunde man höra schlagermusik med början från år 1935.

Då man träder in i utställningshallens tredje rum byts interiören till 60-70-talsstil. Elektricitetens utveckling har tagit ett rejält steg framåt. Man presenterar bl.a. pulsatorvättmaskinen, elspisen samt hemelektronik av olika slag.

I utställningshallens sista rum kan man kika in i framtiden. Här demonstreras t.ex. hur ett kraftverk fungerar som producerar ren energi av väte med hjälp av solen.

Här presenteras också återvinning av maskiner, och var och en kan för sig själv fundera, om man använder energi som familjen Lillström eller om den egna familjens konsumtionsvanor mera följer familjen Storströms vanor.

Något för alla åldrar

Utställningen som förverkligats av Karleby Energi och K.H.Renlunds museum skulle inte ha lyckats utan många samarbetsparter. Som ett resultat av mångas arbete har man fått till stånd en mycket givande utställning. Huvudparten av besökarna torde vara skolelever, men var och en får överraskande mycket information på utställningen. Eller vet du redan hur den 150 kilometer långa Vetil ån flödade? Vad har en radio och ett äpple att göra med varandra? Bland annat svaren på dessa frågor hittar du på utställningen Hundra år av elektricitet. Utställningen är öppen till 11 december.

Text: Minna Mustonen • Bilder: Tomi Hirvinen

Vacker kanske, men inte så effektiv som dagens mangel.

dsresa

Det räcker med 40W i Hakalax

Elektricitetsverkets enda bil var en fyrhjulsdriven jeep med den träffande registerplåten Yö 597 (Natt 597). På kvällarna körde man runt och bytte lampor i stället för dem som slocknat i stolparna.

Innan man startade gick man till lagerchef Päkäri och berättade, att en lampa är sönder och nu behövs en ny.

Päkäri frågade:

- Vart kommer den?
- Till Hakalax, svarade den som bytte lampor.
- Nå, då räcker det med en lampa på 40 watt, bestämde lagerchefen och räckte en sådan.

Lagreformen ändrar elverks verksamhet

Text: Arto Rajala, förhandlande tjänsteman, Handels- och industriministeriet / Energiavdelningen

Ändringen av elmarknadslagen trädde i kraft i slutet av år 2004 och inverkar på ett betydande sätt på de lokala elverkens verksamhet. De stora och medelstora eldistributörerna blir tvungna att särredovisa sin elnätsverksamhet skilt från elproduktionen och –försäljningen i skilda företag före år 2007. I många lokala elverk innebär detta företagsarrangemang som också elförbrukaren lägger märke till. Reformens mål är att förbättra elmarknadens funktionsduglighet samt kundens ställning på elmarknaden.

De nya särredovisningsbestämmelserna innebär ändringar speciellt för elverk som fungerar som kommunala affärsverk. För att fylla kravet på en separat juridisk person måste åtminstone endera elproduktions- eller försäljningsverksamheten eller alternativt elnätsverksamheten bildas till ett separat företag i praktiken i bolagsform. Många kommuner torde fundera på att samtidigt bolagisera hela sitt energiverk till en energikoncern.

Särredovisningens mål ett icke-diskriminerande tillträde till nätet

Elmarknadsdirektivet förutsätter att nätverksamheten måste

organiseras i ett företag skilt från elproduktionen och –försäljningen. Direktivet skulle emellertid tillåta ett undantag från den rättsliga särredovisningen för de eldistributörers del som har mindre än 100.000 kunder. I Finland slog man fast att särredovisningsgränsen går vid distributionsnät med ca 20.000 kunder, eftersom av vårt lands ca 90 distributionsnät bara sex har ett kundantal som överstiger 100.000. Om gränsen hade ställts i enlighet med direktivets minimikrav skulle det ha betytt att bara lite över hälften av distributionsnätens kunder och distribuerad el skulle ha ingått i särredovisningen. På motsvarande sätt skulle bara denna andel av kunderna ha kunnat tillgodogöra sig förmånerna med särredovisning.

Med särredovisningen strävar man till att elförsäljarna får i nätet ett så icke-diskriminerande bemötande som möjligt. Målet är att försäkra ett icke-diskriminerande tillträde till nätet för olika elförsäljare samt att försvåra stöddandet av konkurrerande elaffärsverksamheter med medel från nätverksamhet av monopolnatur. På detta sätt förbättras elmarknadens funktionalitet samt kundernas ställning på elmarknaden.

Två elavtal till den som konkurrensutsatt sitt elinköp

I fortsättningen produceras nättjänsten i ett elverk som förverkligar den rättsliga särredovisningen av ett annat företag än det som säljer elektriciteten till kunden. Den nya lagen möjliggör dock flexibla avtalsarrangemang så att kunden nödvändigtvis inte behöver göra ändringar i sina elavtal. Också i fortsättningen kan man köpa sin el och överföringstjänst av det lokala elverket med ett avtal. En aktiv elkund kan emellertid i fortsättningen utnyttja elmarknaden genom att konkurrensutsätta sina elinköp allt effektivare. Efter konkurrensutsättandet skrivs vanligen två elavtal: ett elnätsavtal om överföringstjänst med nättinnehavaren samt ett elförsäljningsavtal med den levererande säljaren av elenergi. Elnätsavtalet behöver inte längre skilt förnyas även om man senare byter elförsäljare, eftersom överföringstjänstens villkor inte ändras även om den levererande säljaren av elenergi byts.